

Lócsei, Hajnalka

Working Paper

A vidéki városi agglomerációk fejlődési pályája

IEHAS Discussion Papers, No. MT-DP - 2004/24

Provided in Cooperation with:

Institute of Economics, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences

Suggested Citation: Lócsei, Hajnalka (2004) : A vidéki városi agglomerációk fejlődési pályája, IEHAS Discussion Papers, No. MT-DP - 2004/24, ISBN 9639588253, Hungarian Academy of Sciences, Institute of Economics, Budapest

This Version is available at:

<https://hdl.handle.net/10419/108093>

Standard-Nutzungsbedingungen:

Die Dokumente auf EconStor dürfen zu eigenen wissenschaftlichen Zwecken und zum Privatgebrauch gespeichert und kopiert werden.

Sie dürfen die Dokumente nicht für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, öffentlich zugänglich machen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Sofern die Verfasser die Dokumente unter Open-Content-Lizenzen (insbesondere CC-Lizenzen) zur Verfügung gestellt haben sollten, gelten abweichend von diesen Nutzungsbedingungen die in der dort genannten Lizenz gewährten Nutzungsrechte.

Terms of use:

Documents in EconStor may be saved and copied for your personal and scholarly purposes.

You are not to copy documents for public or commercial purposes, to exhibit the documents publicly, to make them publicly available on the internet, or to distribute or otherwise use the documents in public.

If the documents have been made available under an Open Content Licence (especially Creative Commons Licences), you may exercise further usage rights as specified in the indicated licence.

MŰHELYTANULMÁNYOK

DISCUSSION PAPERS

MT-DP. 2004/24

**A VIDÉKI VÁROSI AGGLOMERÁCIÓK
FEJLŐDÉSI PÁLYÁJA**

LŐCSEI HAJNALKA

Magyar Tudományos Akadémia
Közgazdaságtudományi Intézet

Budapest

**A VIDÉKI VÁROSI AGGLOMERÁCIÓK
FEJLŐDÉSI PÁLYÁJA**

LŐCSEI HAJNALKA

Budapest
2004. december

KTI/IE Műhelytanulmányok 2004/24

Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet

Műhelytanulmányaink célja a kutatási eredmények gyors közlése és vitára bocsátása. A sorozatban megjelent tanulmányok további publikációk anyagául szolgálhatnak.

A tanulmány alapjául szolgáló előadás elhangzott az MTA Munkatudományi Bizottsága, az MTA Regionális Tudományos Bizottsága és a KTI által közösen szervezett *Munkapiac, regionalitás, tudás alapú gazdaság a XXI. században* c. szakmai konferencián. Győr, 2003. november 3–4.

A vidéki városi agglomerációk fejlődési pályája

Szerző: LŐCSEI Hajnalka, egyetemi tanársegéd. ELTE TTK Regionális Földrajzi Tanszék, 1117 Budapest Pázmány Péter sétány 1/c.
E-mail: nanga@ludens.elte.hu

ISSN 1785-377X

ISBN 963 9588 25 3

Kiadja az MTA Közgazdaságtudományi Intézet,
a Magyar Közgazdász Alapítvány pénzügyi támogatásával.
Budapest, 2004.

Az MTA Közgazdaságtudományi Intézet kiadványsorozatai

BUDAPEST WORKING PAPERS ON THE LABOUR MARKET

BUDAPESTI MUNKAGAZDASÁGTANI FÜZETEK

BWP 2003/1	Ágnes Hárs	Channeled East-West labour migration in the frame of bilateral agreements
BWP 2003/2	Galasi Péter	Munkanélküliségi indikátorok és az állásnélküliek munkaerő-piaci kötődése
BWP 2003/3	Károly Fazekas	Effects of foreign direct investment on the performance of local labour markets – The case of Hungary
BWP 2003/4	Péter Galasi	Estimating wage equations for Hungarian higher-education graduates
BWP 2003/5	Péter Galasi	Job-training of Hungarian higher-education graduates
BWP 2003/6	Gábor Kertesi and János Köllő	The Employment Effects of Nearly Doubling the Minimum Wage – The Case of Hungary
BWP 2003/7	Nemes-Nagy J. – Németh N.	A "hely" és a "fej". A regionális tagoltság tényezői az ezredforduló Magyarországon
BWP 2003/8	Júlia Varga	The Role of Labour Market Expectations and Admission Probabilities in Students' Application Decisions on Higher Education: the case of Hungary
BWP 2004/1	Gábor Kertesi	The Employment of the Roma – Evidence from Hungary
BWP 2004/2	Kézdi Gábor	Az aktív foglalkoztatáspolitikai programok hatásvizsgálatának módszertani kérdései
BWP 2004/3	Galasi Péter	Valóban leértékelődtek a felsőfokú diplomák? A munkahelyi követelmények változása és a felsőfokú végzettségű munkavállalók reallokációja Magyarországon 1994–2002
BWP 2004/4	Galasi Péter	Túlképzés, alulképzés és bérhozam a magyar munkaerőpiacon 1994–2002
BWP 2004/5	István R. Gábor	Capitalist firm vis-à-vis with trade union, versus producer cooperative
BWP 2004/6	Bódis L.–J. Micklewright–Nagy Gy.	A munkanélküli ellátás indokolttsági feltételeinek érvényesítése: empirikus vizsgálat az elhelyezkedési készség ellenőrzésének hatásairól

MUNKATUDOMÁNYI KUTATÁSOK

(az MTA Munkatudományi Bizottságával közösen rendezett konferenciák alapján készült, tematikus kötetek)

Munkaerőpiac és regionalitás az átmenet időszakában. Budapest, 1998.	Szerk.: Fazekas K.
A munkaügyi kapcsolatok rendszere és a munkavállalók helyzete. Budapest, 2000.	Szerk.: Koltay J.
Oktatás és munkaerőpiaci érvényesülés. Budapest, 2001.	Szerk.: Semjén A.
A felzárkózás esélyei – Munkapiaci láttelet a felzárkózás küszöbén. Budapest, 2003.	Szerk.: Kövári Gy.

MUNKAERŐPIACI TÜKÖR – ÉVKÖNYVEK

Munkaerőpiaci tükrök – 2000. Budapest, 2000.	Szerk.: Fazekas K.
Munkaerőpiaci tükrök – 2001. Budapest, 2001.	Szerk.: Fazekas K.
Munkaerőpiaci tükrök – 2002. Budapest, 2002.	Szerk.: Fazekas K.
Munkaerőpiaci tükrök – 2003. Budapest, 2003.	Szerk.: Fazekas K.
Munkaerőpiaci tükrök – 2004. Budapest, 2004.	Szerk.: fazekas K., Varga J.
The Hungarian Labour Market – Review and Analysis, 2002. Bp., 2002	Szerk.: Fazekas K., Koltay J.
The Hungarian Labour Market – Review and Analysis, 2003. Bp., 2003	Szerk.: Fazekas K., Koltay J.
The Hungarian Labour Market – Review and Analysis, 2004. Bp., 2004	Szerk.: K. Fazekas, J. Koltay, Zs. Gergely

A Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetében működő Munkaerőpiaci Kutatások Műhelyének valamint a Budapesti Corvinus Egyetem Emberi Erőforrások Tanszékének közös kiadványa. A kiadványsorozat angol nyelvű füzetei **"Budapest Working Papers on the Labour Market"** címmel jelennek meg.

A kötetek letölthetők az MTA Közgazdaságtudományi Intézet honlapjáról: <http://econ.core.hu>

MT-DP. 2004/1	Attila HAVAS	Assessing the Impact of Framework Programmes in a System in Transition
MT-DP. 2004/2	Max GILLMAN–Michal KEJAK	Inflation and Balanced-Path Growth with Alternative Payment Mechanisms
MT-DP. 2004/3	L. AMBRUS-LAKATOS– B. VILÁGI–J. VINCZE	Deviations from interest rate parity in small open economies: a quantitative-theoretical investigation
MT-DP. 2004/4	HALPERN László és szerzőtársai	A minimálbér költségvetési hatásai
MT-DP. 2004/5	FALUVÉGI Albert	A társadalmi-gazdasági jellemzők területi alakulása és várható hatásai az átmenet időszakában
MT-DP. 2004/6	Mária CSANÁDI	Budget constraints in party-states nested in power relations: the key to different paths of transformation
MT-DP. 2004/7	Mária CSANÁDI	A comparative model of party-states: the structural reasons behind similarities and differences in self-reproduction, reforms and transformation
MT-DP. 2004/8	KARSAI Judit	Helyettesítheti-e az állam a magántőke-befektetőket? Az állam szerepe a magántőke-piacon
MT-DP. 2004/9	Judit KARSAI	Can the state replace private capital investors? Public financing of venture capital in Hungary
MT-DP. 2004/10	Mária CSANÁDI	Do party-states transform by learning? The structural background of the different transformation paths in view of the Romanian, Hungarian and Chinese cases
MT-DP. 2004/11	István CZAJLIK – János VINCZE	Corporate law and corporate governance. The Hungarian experience
MT-DP. 2004/12	L. HALPERN et al	Firms' Price Markups and Returns to Scale in Imperfect Markets: Bulgaria and Hungary
MT-DP. 2004/13	Norbert MAIER	Explaining Corruption: A Common Agency Approach
MT-DP. 2004/14	Gergely CSORBA	Screening Contracts in the Presence of Positive Network Effects
MT-DP. 2004/15	K. BOGNÁR – L. SMITH	We Can't Argue Forever
MT-DP. 2004/16	JUHÁSZ A. – SERES A. – STAUDER M.	A kereskedelmi koncentráció módszertana
MT-DP. 2004/17	Júlia LENDVAI	Inflation Inertia and Monetary Policy Shocks
MT-DP. 2004/18	A. FREDERIKSEN – E. TAKÁTS	Optimal incentive mix of performance pay and efficiency wage
MT-DP. 2004/19	Péter KONDOR	The more we know, the less we agree: public announcements and higher-order expectations
MT-DP. 2004/20	B. BARANYI – I. BALCSÓK	Határ menti együttműködés és a foglalkoztatás – kelet-magyarországi helyzetkép
MT-DP. 2004/21	LÁ. KÓCZY – L. LAUWERS	The minimal dominant set is a non-empty core-extension
MT-DP. 2004/22	Miklós KOREN	The law of two prices: trade costs and relative price variability
MT-DP. 2004/23	A. AMBRUS – R. ARGENZIANO	Network Markets and Consumer Coordination

LÖCSEI HAJNALKA

A VIDÉKI VÁROSI AGGLOMERÁCIÓK FEJLŐDÉSI PÁLYÁJA

Összefoglaló

A városi térségek hazánkban is a gazdasági erő és fejlődés, a társadalmi átalakulás kitüntetett földrajzi csomópontjai. A Központi Statisztikai Hivatal 2003. során áttekintette a hazai agglomerálódási folyamatokat és módosította a település-együttesek korábbi lehatárolását. A kutatás ezen térbeli keretben vizsgálja a vidéki városi agglomerációkat (a fővárosi és a balatoni térség sajátos karaktere miatt nem szerepel az összevetésekben). A jövedelmek, a helyi adózás és a foglalkoztatás jelzőszámai tükrében, 1990-2001 távlatában hasonlítja össze, csoportosítja, tipizálja azokat. Egyrészt általában jellemzi a térségeket fejlettségi szintjük és pályájuk szerint, másrészt kiemelt szempontként elemzi belső tagoltságukat. Ez utóbbi arra törekszik, hogy megállapítsa: a kibontakozó tendenciának mi a következménye, homogenizálja vagy épp tagolja-e a városias tereket. Vizsgáljuk, hogy a tagolódás milyen hatótényezőkkel kapcsolható össze, milyen szerepe van a nagyságnak, a regionális pozíciónak, az általános fejlettségnek.

Kulcsszavak: agglomeráció, területi egyenlőtlenségek, centrum-periféria relációk

**DEVELOPMENT COURSES OF THE URBAN
AGGLOMERATIONS IN RURAL HUNGARY**

BY HAJNALKA LŐCSEI

Abstract

Urban regions are the most favoured geographical knots of the economic power and growth, and of the Hungarian social transformation as well. In 2003 the Hungarian Central Statistical Office surveyed the processes of agglomeration and modified the previous demarcation of the clusters of settlements. The provincial urban agglomerations were studied in this spatial context (because of their specific character, Budapest and the area of lake Balaton were not included). They were compared, classified and categorized on the basis of income, local tax and employment indices in the period of 1990–2001. On the one hand these urban regions were described in general according to their level and course of development, on the other hand the inner inequalities were analysed as a stressed point of view. This latter one is intent on establishing the results of suburbanisation, whether it made the urban regions homogeneous or divided. We are also analysing influencing factors of inequalities such as size, regional position or level of development.

A VIDÉKI VÁROSI AGGLOMERÁCIÓK FEJLŐDÉSI PÁLYÁJA

A városi térségek hazánkban is a gazdasági erő és a fejlődés, a társadalmi átalakulás kitüntetett földrajzi csomópontjai. Igaz ez annak ellenére vagy inkább azzal együtt is, hogy a népességkoncentráció mellett '90-es években más tényezők (a regionális pozíció, a fekvés, a humán tőke) hatása is felértékelődött (*Faluvégi 2000, Nemes Nagy 2001*). A városi térségek dinamikus fejlődése a népesség és a gazdaság további területi koncentrálódását eredményezheti, amivel párhuzamosan felgyorsulhat az infrastruktúra fejlődése és elmélyülhet a településközi munkamegosztás, erősödhetnek a funkcionális kapcsolatok. A folyamat települési összefonódásokat hozhat létre.

A kutatás célja egyrészt a városi agglomerációk országosan, szűkebb értelemben vidéki Magyarországon belüli súlyának, valamint *fejlődési pályájának* általános jellemzése, ezen belül a központi települések és a vonzott települések összehasonlító jellemzése. Utóbbi szempontból azt vizsgáljuk, hogy az agglomerálódásnak, illetve a kibontakozó szuburbanizációs tendenciának mi a következménye: homogenizálja vagy épp tagolja a városias tereket. Kiemelt szempontként elemezzük tehát a település-együttesek *belső tagoltságát*, és arra a kérdésre is keressük a választ, hogy ez a tagoltság milyen hatótényezőkkel kapcsolható össze, milyen szerepe van a nagyságnak, regionális pozíciónak és az általános fejlettségnek. Az összehasonlítás és tipizálás a jövedelmek, a foglalkoztatási viszonyok és a helyi adózás tükrében történik, 1990–2001. távlatában.

A VIDÉKI VÁROSI AGGLOMERÁCIÓK

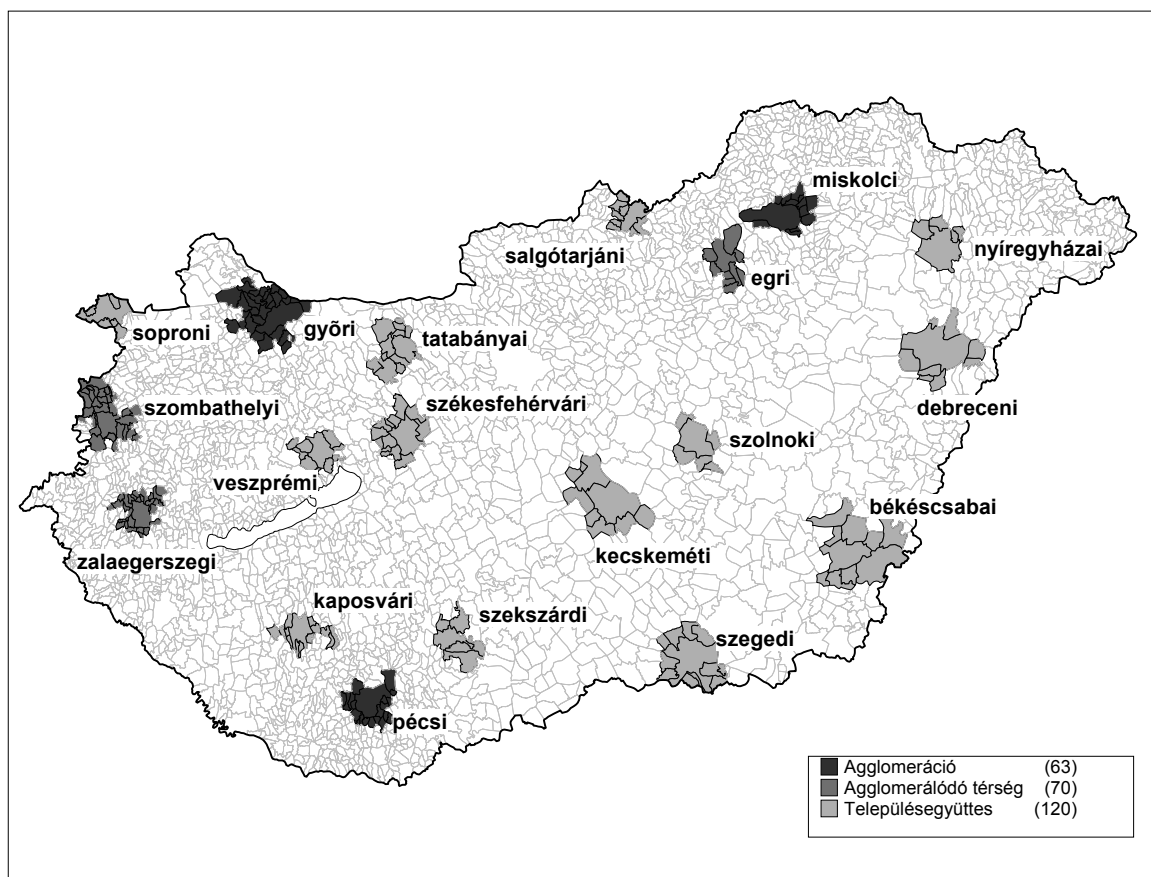
Hazánkban először a '80-as években határoltak le hivatalosan település-együtteseket: összesen 32 agglomerációt, agglomerálódó térséget, urbanizálódó térséget, városkörnyéki település-együttest, várospárt, illetve város-hármaszt jelöltek ki. Azonban egyes településcsoportokban a várakozásoktól eltérően nem erősödtek tovább az agglomerálódásra utaló jelek. Így indokoltá vált a besorolás felülvizsgálata. A revízió eredményeként 1996-ban a KSH 23-ra csökkentette a település-együttesnek minősülők számát, 2003-ban pedig további két település-együttest „minősített vissza”, valamint a

településkört, illetve a korábbi kategóriákat is módosította (Kovács – Tóth 2003).

A KSH jelenleg négy agglomerációt, négy agglomerálódó térséget és 13 település-együttest különböztet meg, melyekbe összesen 386 település tartozik. A kutatás ezen új térbeli keretben vizsgálja a vidéki városi agglomerációkat, de a fővárosi és balatoni térség sajátos karaktere miatt nem szerepel az összevetésekben. Így összesen 253 település alkotta 19 település-együttes jelenti a vizsgálat alapegységeit. (1. térkép)

1. térkép

Az agglomerációk, település-együttesek 2003. évi lehatárolása a budapesti agglomeráció és a balatoni agglomerálódó térség nélkül

Mielőtt az agglomerációk fejlettségi szintjét kezdenénk vizsgálni, szükséges a tanulmány címében szereplő „vidéki városi agglomerációk” megjelölést tisztázni. Ugyanis eddig három településkategóriáról esett szó. A vizsgálat során nem kezeljük külön az agglomerációkat, agglomerálódó térségeket és település-együtteseket, hiszen ezek az általános értelmű agglomeráció kifejelettségi fok szerinti típusai, valamint feltehetőleg jóval nagyobb hasonlóságot mutat két vidéki városunk körül kialakult települési

rendszer egymáshoz, mint a fővárosi agglomerációhoz. A címben szereplő „vidéki” megjelölés csupán Budapest kiemelésére utal. Az is igaz, hogy a település-együttesek döntő többségét nem illetheti meg jogosan az agglomeráció megjelölés, hiszen az általában mind térben, mind a települési funkciókat tekintve jóval szorosabb összefonódást feltételez, de az egyszerűség kedvéért most ezt az elnevezést a település-együttes szinonimájaként is használjuk.

Alapvetően centrum-periféria kapcsolatok elemzésére törekszünk, így a lehatárolás jogosságának igazolása vagy felülbírálata, illetve az agglomeráció definíciójával kapcsolatos kérdések megválaszolása sem e tanulmány feladata. Annyit azonban érdemes megjegyezni, hogy a Kőszegfalvi György megállapításait relevánsnak tekintető hivatalos definícióban (*Kovács – Tóth 2003, p. 389*) túlzott hangsúlyt kapnak a területrendezési szempontú elemek, érdemesebb lenne egy általánosabb meghatározást használni.

AZ AGGLOMERÁCIÓK BELSŐ TAGOLTSÁGA

A hangsúlyt a térbeli-funkcionális egységre helyező, földrajzi szemléletű meghatározások (*Enyedi 1988, Beluszky 1999, Barta – Beluszky 1999, Kovács 2001*) az agglomerációt a hagyományos város-vonzáskörzet kapcsolatoknál szorosabb szálakkal egybefűzött urbanizált településrendszerként értelmezik. Eszerint az agglomeráció egyetlen, de közigazgatási határokkal tagolt – településföldrajzi értelemben vett – településnek is tekinthető. Mégpedig olyan településnek, ahol nem csak a népesség, hanem az anyagi és szellemi javak is koncentrálnak, a népesség ellátottsági színvonala is magasabb az agglomerációk közötti teret kitöltő településeknél, azaz *centrumként* funkcionál. Azt is tudjuk azonban, hogy bármilyen méretű rendszerben, így egy településen belül is lehatárolható centrum, illetve periféria. Ebben az esetben egyszerű a szétválasztás, hiszen közigazgatási határok választják el az agglomerációt létrehívó központi várost a többi, perifériális helyzetű térrésztől. Így rendelkezésre állnak az adatok egy funkcionális értelemben egységet képező településrendszer belső tagolódásának vizsgálatához.

Az agglomeráció települései – funkciójuk alapján – két csoportra bonthatók. *Központként* nem csupán egyetlen települést értelmezhetünk egy agglomeráción belül, hiszen három esetben társközpontra is kijelöltek: a szombathelyiben Kőszeg, a békéscsabaiban Békést és Gyulát, a tatabányaiban pedig Tatát és Oroszlányt. *Vonzott településnek* nevezzük a fennmaradó 234 települést.

A vizsgálatba vont vidéki városi agglomerációk az ország területének kb. 10%-át foglalják el, de a népesség jóval nagyobb hányadát, majdnem ¼-ét tömörítik. *A népesség koncentrálsán túl a gazdasági tevékenységet, illetve az értéktermelést is fókuszálják*; a gazdasági fejlettséget tükröző jelzőszámok¹ jóval kedvezőbb értéket mutatnak ebben a településkörben, mint a vidéki átlag (1. táblázat).

1. táblázat

A vidéki városi agglomerációk néhány jellemzője (2000, 2001)

Jellemzők		Pozíció
Terület	9556 km ²	az ország területének 10,3 %-a
Népesség	2,4 millió fő	az ország népességének 23,8%-a
Egy lakosra jutó adóköteles jövedelem	461 ezer Ft/fő	a vidéki átlag 124%-a
Munkanélküliségi ráta*	7,7%	jóval a 11%-os vidéki átlag alatt
Egy lakosra jutó helyi adó	21 ezer Ft/fő	a vidéki átlag 137%-a

*Munkanélküliek száma az adózókra vetítve.

Adatok *forrása*: terület, népesség – T-STAR, jövedelem, adózók száma – PM APEH, munkanélküliek száma – OMKMK, helyi adó – BM TÁKISZ.

Az azonban koránt sem biztos, hogy a központok együtt mozognak, illetve azonos fejlettségi szinten állnak a vonzott településekkel. Mivel az agglomerációk népességének legalább 60, de átlagosan 80%-a a központi településeken tömörül (1. ábra), könnyen elképzelhető, hogy a központi és a vonzott települések más, esetleg teljesen ellentétes képet mutatnak.

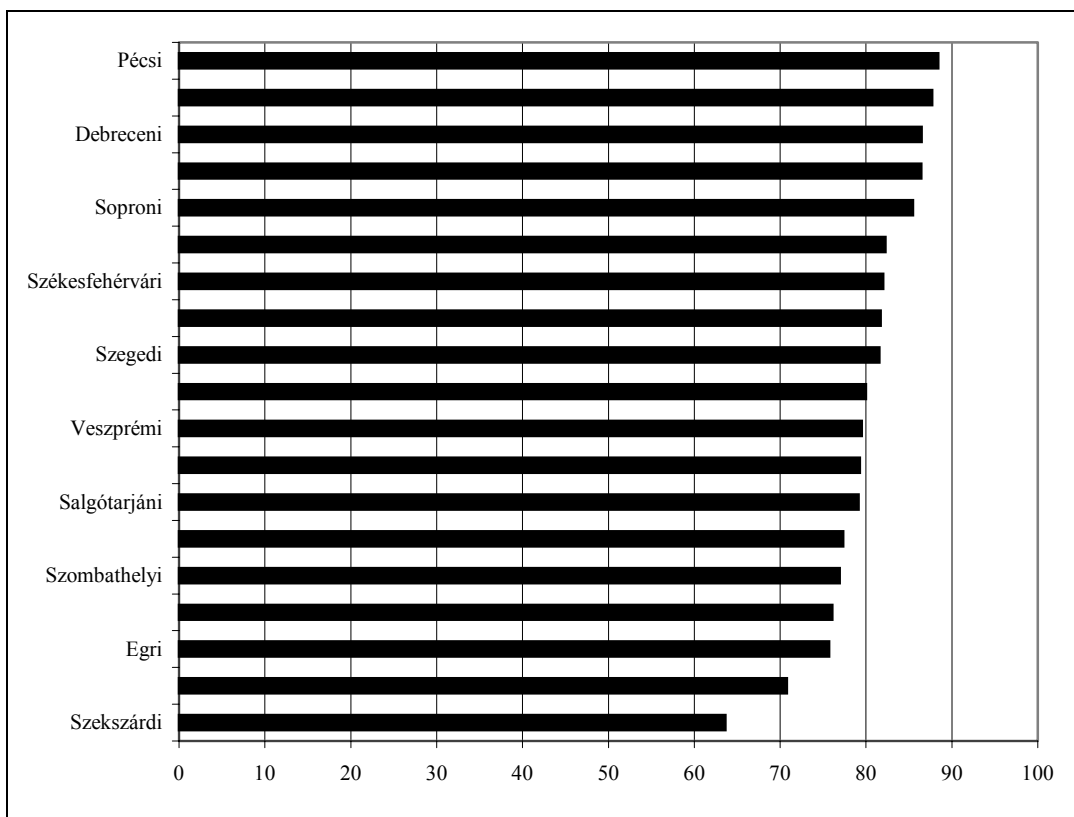
A fejlettséget talán leginkább tükröző mutató, az egy főre jutó adóköteles jövedelem alakulása (2. ábra) bizonyítja ez utóbbi feltevésünket. Míg a központi települések az elmúlt évtizedben jóval a vidéki átlag fölötti jövedelemmel rendelkeztek, addig a vonzott települések népessége a vidéki lakosság átlagánál egy kicsit „szegényebb” maradt. Ezt a viszonylagos szegénységet az agglomerációs átlag elfedi.

Az évtized elején a rendszerváltás okozta krízisjelenségek (munkanélküliség, beruházás- és jövedelemcsökkenés) alakították a területi folyamatokat, azaz inkább a romló helyzetű térségek polarizálták a fejlettséget.

¹ A fejlettséget leginkább tükröző, települési szinten is elérhető, jól értelmezhető mutatók.

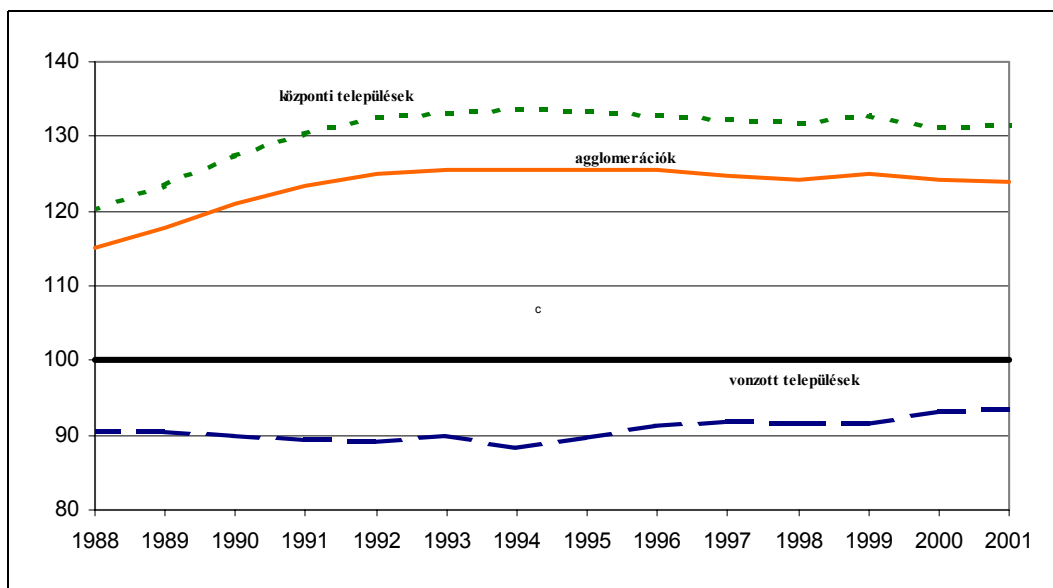
1. ábra

Központi települések népessősúlya az agglomerációkban, % (2001)

2. ábra

Az egy főre jutó adóköteles jövedelem változása az agglomerációkban településtípusonként, vidéki átlag=100 % (1988–2001)

Erre az időszakra jellemző az ún. „szegénységi rés”² nyílása (*Nemes Nagy 2003*), amikor is a szegények még inkább leszakadnak, a gazdagok pedig elhúznak. Ez a differenciálódási fázis részben megfigyelhető az agglomerációk esetében is, azzal a különbséggel, hogy visszaesés helyett csupán stagnálnak a kedvezőtlenebb helyzetű vonzott települések. Ez azt jelenti, hogy a központok pozitív pólusként viselkedtek, és magukkal húzták a környező településeket, nem engedték leszakadni azokat! Az évtized második felében a szegénységi rés záródása figyelhető meg. Ez a teljes településkör esetében is hasonlóan alakul, ami az agglomerációkban is felzárkózási folyamatot jelöl.

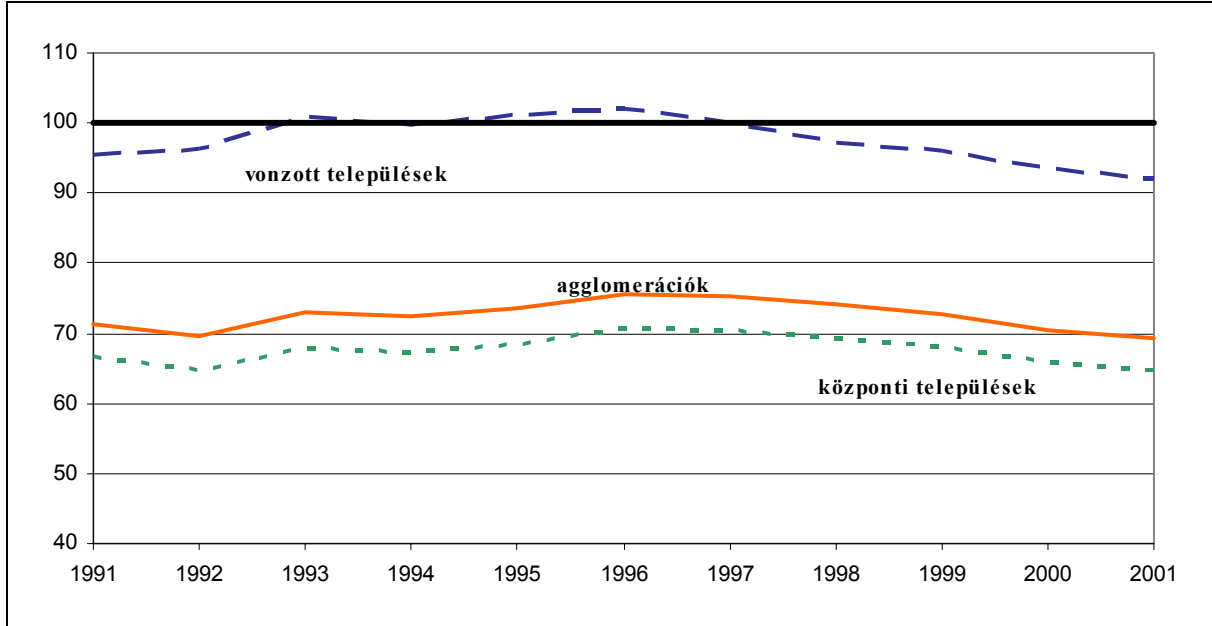
A munkanélküliségi rátát vizsgálva más képet kapunk (*3. ábra*). Elsőként az tűnhet föl, hogy nem csak a központi, hanem a vonzott településeket sem érinti olyan mértékben a munkanélküliség, mint a vidéket általában. (A vonzott településeket jelző vonal csak néhány évben emelkedik a vidéki átlag szintje fölé.) Az agglomerációk mindkét településkategóriája az évtized közepén közelíti meg leginkább a vidéki átlagot, hiszen ez az időszak a munkanélküliség „szétterülésének”, azaz területi kiegyenlítődésének időszaka, amikor a kedvezőbb pozícióban lévő, fejlettebb térségekben is megemelkedik az állástalanok aránya. Ezen kívül – az átlagjövedelemmel ellentétben – mindkét településkategória azonos pályát ír le. *Az együttmozgás jelzi, hogy a munkaerőpiac tekintetében szorosan összefonódtak a településegyüttesek*, és valóságos vonzaskörzetet alkotnak. Éppen ez utóbbi jelenség miatt ez az ábra még nem mutatja egyértelműen, hogy a két településkategória távolodott vagy közeledett egymáshoz képest.

A helyi adók alakulását bemutató *4. ábra* szerint a vonzott települések ebben a vonatkozásban jelentős mértékben lemaradtak a vidéki átlagtól, bár az évtized második felétől a stagnálást emelkedő tendencia váltotta fel. De ne fessünk túl tragikus képet, hiszen az agglomerációk egyik fontos ismérve éppen az, hogy a központi település tömöríti a munkahelyeket, vállalatokat (amelyek a helyi adó jelentős részét fizetik), a vonzott települések népessége pedig jórészt a központi településre ingázik. Azt is megemlíthetjük, hogy a helyi adók mértékét az önkormányzatok határozzák meg, és valószínűleg a vonzott települések gyakrabban adnak adókedvezményeket, illetve ki sem vetik ezeket, így próbálva a nagyobb településekkel versenyezni.

² Az átlag fölötti és az átlag alatti jövedelmű települések átlagjövedelme közötti különbség.

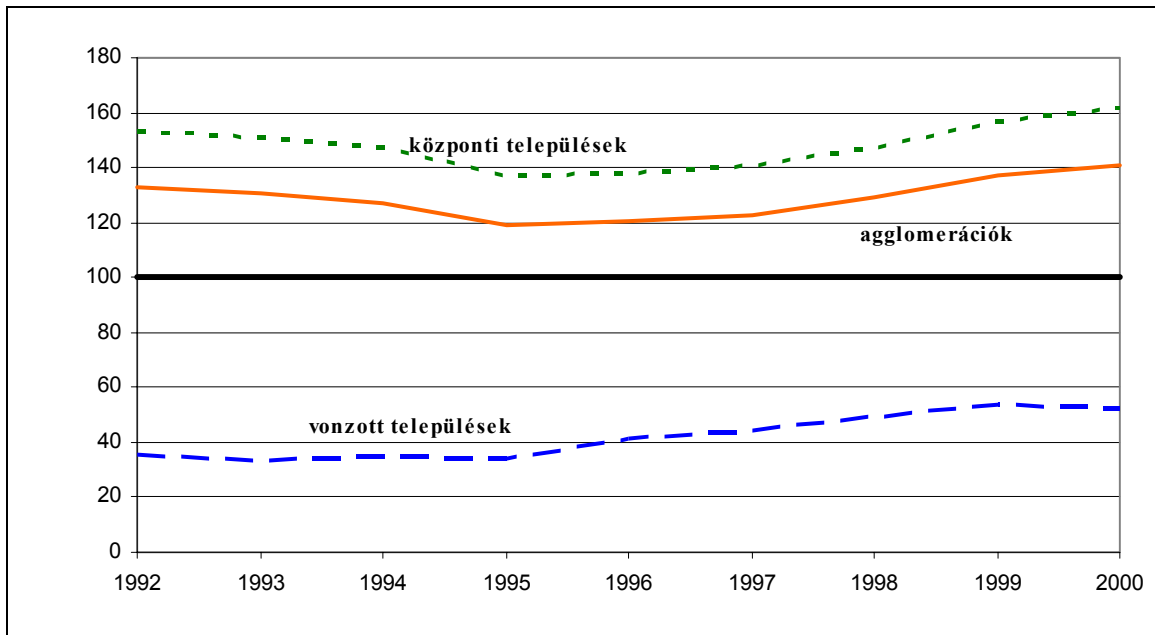
3. ábra

**A munkanélküliségi ráta alakulása az agglomerációkban
településtípusonként, vidéki átlag=100% (1991–2001)**

4. ábra

**Az egy főre jutó helyi adók alakulása az agglomerációkban
településtípusonként, vidéki átlag=100% (1992–2000)**

Alapkérdésünkre, hogy homogenizálódás vagy differenciálódás ment-e végbe az agglomerációs központok és a vonzott települések között, a fentiek alapján összetett választ adhatunk. A 2. táblázat számszerűsíti is a különbségek változásának alakulását. A '90-es évek elején általában távolodott egymástól a központ és annak vonzáskörzete, azaz egyre nagyobb arányú különbség mutatkozott a két településkategória között. 1992. és 1994. között tulajdonképpen fordulóponthoz érkezett a folyamat, hiszen ettől az időszaktól kezdve mindhárom jelzőszám közeledést mutat. Azonban az évtized végén 1998-tól a munkanélküliségi ráta ismét enyhén növekvő különbségeket jelez, míg a másik két jelzőszám továbbra is homogenizálódásra utal. Ez megfigyelhető a teljes településkör esetében is, csak hogy az agglomerációk központi és vonzott települései között kisebb mértékben növekednek a munkanélküliség területi különbségei. A jövedelmek 1994 óta tartó lassú kiegyenlítődési folyamata azért érdekes, mert a teljes településkört vizsgálva csak az utóbbi néhány évben indult meg némi közeledés a szegény és gazdag térségek között.

2. táblázat

**A központi és a vonzott települések arányának változása,
1990 – 2001**

év	egy lakosra jutó adóköteles jövedelem	munkanélküliségi ráta*	ezer lakosra jutó helyi adó
	központok/vonzott települések		
1990	1,42		
1991	1,46	1,43	
1992	1,49	1,49	4,30
1993	1,48	1,49	4,52
1994	1,51	1,48	4,24
1995	1,49	1,48	4,00
1996	1,46	1,45	3,35
1997	1,44	1,42	3,16
1998	1,44	1,40	3,00
1999	1,45	1,41	2,93
2000	1,41	1,42	3,08
2001	1,41	1,42	

* munkanélküliségi ráta esetében vonzott települések/központi települések

Az agglomerációk *tagoltságának mértékéről* is képet alkothatunk. Centrum-periféria viszonylatban leginkább a helyi adók mentén tagolódnak a vizsgált település-együttesek, de ennél a mutatónál tapasztalható a legnagyobb mértékű homogenizálódás is – a központok és a vonzott települések aránya 1993. és 1999. között 4,5-ről 3-ra csökken. Az egy főre jutó jövedelem és a munkanélküliségi ráta ennél jóval kisebb, de azért még mindig jelentős, közel másfélszeres különbséget mutat.

TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEK ÉS EZEK TÉNYEZŐI

Az eddigiekben tehát bebizonyítottuk, hogy *a központi és a vonzott települések fejlettségi szintje³, esetleg fejlődési pályája között eltérés tapasztalható*, azaz az agglomerációk belső tagoltságot mutatnak. De nem csak a két településkategória, hanem az egyes agglomerációk között is tapasztalhatunk különbségeket (3. táblázat).

3. táblázat

A jövedelmek területi egyenlőtlensége, 2001

	Robin Hood-index (az adóköteles jövedelem és a népesség eloszlásának egyenlőtlensége, %)
Agglomerációk (n=19)	10,72
Központi települések (n=19)	11,26
Vonzott települések (n=19)	16,69

Számításaink szerint a „gazdagabb” agglomerációktól az összes jövedelem 11 %-át kellene elvonni és a „szegényebbek” között elosztani, hogy mind a 19 agglomeráció átlagjövedelme azonos legyen. Az agglomerációk *vonzott települései esetében még markánsabbak a területi különbségek*. E differenciák megszüntetéséhez a vonzott települések teljes jövedelmének közel 17 %-át kellene átcsoportosítani a 19 egység között.

Azonban nem tudhatjuk, hogy mivel függ össze az agglomerációk fejlettségi szintje. Az is kérdés lehet, hogy az egyes tényezők ugyanolyan mérték-

³ A továbbiakban a fejlettségi szintet a jövedelemviszonyokkal reprezentáljuk.

ben magyarázzák-e a központok, illetve a vonzott települések fejlettségi szintjét. Vizsgálhatjuk a településnagyság, a regionális pozíció szerepét, esetleg befolyásoló tényező lehet a fejlődési pálya, vagy a központ illetve vonzáskörzet jövedelmének aránya. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül kiinduló definíciókat sem, miszerint az agglomeráció egy olyan rendszer, melyben a központi település és a vonzott településkör szoros kapcsolatban áll egymással. A „központi település” elnevezés önmagában hordozza a szervező, irányító szerepkört, tehát evidensnek tűnik, hogy az jelentős befolyásoló tényezőt jelenthet a vonzott települések fejlettségi szintjére.

A felmerülő kérdések megválaszolására ebben az esetben korrelációs elemzés adhat adalékokat (4. táblázat).

4. táblázat

A területi tagoltság lehetséges tényezőinek összefüggése az agglomerációs központok, illetve vonzott településeik fejlettségével

<i>Tényezők</i>	Korrelációs együttható értéke	
	<i>Központi település(ek) egy főre jutó jövedelme, 2001.</i>	<i>Vonzott települések egy főre jutó jövedelme, 2001.</i>
Központi település(ek) egy főre jutó jövedelme, 2001.		0,797** (0,000)
<i>Nyugat-kelet pozíció</i>	-0,557* (0,013)	-0,720** (0,001)
<i>Központi település(ek) egy főre jutó jövedelme, 1988.</i>	0,615** (0,005)	
<i>Vonzott települések egy főre jutó jövedelme, 1988.</i>		0,705** (0,001)
<i>Központi település(ek) átlagjövedelmének átlagos éves növekedési rátája (1988. és 2001. között)</i>	0,895** (0,000)	
<i>Vonzott települések átlagjövedelmének átlagos éves növekedési rátája (1988. és 2001. között)</i>		0,747 ** (0,000)
<i>Központi település(ek) átlagos nagysága</i>	-0,171 (0,484)	-0,316 (0,187)
<i>Vonzott települések átlagos nagysága</i>	-0,349 (0,143)	-0,542* (0,017)
<i>Központi települések és vonzott települések átlagjövedelmének aránya</i>	-0,193 (0,429)	-0,736** (0,000)

zárójelben a szignifikancia-teszt értékeit tüntettük fel

*a korreláció szignifikáns a 0,005-ös szinten

** a korreláció szignifikáns a 0,001-es szinten

Azonban 19 elemű vizsgálat esetén elengedhetetlen szignifikancia-tesztet is végezni, hogy biztosak lehessünk az összefüggések létében: azokat 0,001-es szinten tarthatjuk igazán relevánsnak. Szerencsére ez az esetek többségében fennáll.

Egyértelmű, hogy a központi és a vonzott települések fejlettségi szintjét nem azonos mértékben befolyásolják az egyes, táblázatban felsorolt jellemzők. A centrumok pozíciója, azaz 2001. évi jövedelemszintje csupán egyetlen tényezővel, a jövedelmek *átlagos éves növekedési rátájával* mutat nagyon szoros összefüggést, ellentétben a vonzáskörzet pozíciójával, amely több tényezővel is szoros kapcsolatban áll.

A jelenlegi fejlettségi szint mindkét településkategóriánál bizonyos szinten összefügg a *kiindulási fejlettségi pozícióval, a regionális pozícióval, és a jövedelemszint növekedésének ütemével*. De a *településnagyságot* már *nem nevezhetjük befolyásoló tényezőnek*. Egyrészt igen gyenge összefüggés szorossága, másrészt szignifikáns kapcsolatot sem jelöl. A központi települések a településlépcső nagyjából azonos szintjén állnak, esetleg nagyobb méretkülönbségek, hierarchiaszintbeli eltérések esetében mutathatnánk ki valamilyen szabályszerűséget. Ugyanebből az okból kifolyólag a központi települések nagysága a vonzott települések fejlettségi szintjével sem hozható kapcsolatba. A vonzott települések nagysága viszont településhálózat fejlődésének történeti sajátosságaiból és a természeti adottságokból adódóan közepesen szoros összefüggést mutat. Eredetileg azt a következtetést vonhatnánk le, hogy a kisebb településekből álló vonzáskörzet gazdagabb, de tudjuk, hogy az előbb említettek miatt az Alföldre a nagyobb méretű települések jellemzők. Így ebben a közepesen szoros összefüggésben a kelet-nyugat pozíció szerepe köszön vissza.

Mindkét településkategória jelenlegi helyzete a múltban gyökerezik, azaz nem borult fel teljesen a rendszerváltás előtt kialakult térbeli rend. A *kiindulási fejlettségi pozíció* (1988-as jövedelemszint) szoros összefüggést mutat a 2001. évi jövedelemszinttel is, de a központi települések esetében sokkal inkább a települések megújulási képességének mértéke (növekedési ráta) a meghatározó.

A *regionális pozíció* áll még legalább közepesen szoros kapcsolatban a központok jövedelemszintjével. A vonzott települések esetében ehhez képest jóval nagyobb szerepe van nyugat-keleti fekvésnek: minél keletebbre találunk egy agglomerációt, valószínűleg annál „szegényebb” az adott agglomeráció vonzáskörzete.

Az egyik legérdekesebb tényező a *központi települések és vonzott települések átlagjövedelmének aránya*, mely nem függ össze a központok jövede-

lemszintjével, de *szoros kapcsolatban áll a vonzott települések fejlettségi szintjével*. Minél nagyobb a távolság a központ és a vonzáskörzet között, valószínűleg annál kedvezőtlenebb a vonzáskörzet helyzete a jövedelmek terén. Ha nagy a különbség a központi település és a vonzáskörzete között, az valószínűleg a vonzáskörzet viszonylagos elmaradottságával párosul, de az agglomeráció központi települése állhat a fejlettségi rangsor elején és végén is. Ez tulajdonképpen arra utal, hogy *a fejletlenebb vonzáskörzetek megmaradtak a központi település függő helyzetű perifériáinak*, a központ inkább elszívja környezete energiáját, mintsem kisugározná saját potenciáljából.

És végül az egyik legfontosabb tényező, amely a legszorosabb kapcsolatban áll a vonzáskörzet jövedelemszintjével: a központi település(ek) pozíciója. Egy egyszerű kvantitatív módszerrel bebizonyítottuk, hogy a vonzott településkör fejlettségi szintjét a leginkább a központi település helyzete magyarázza (a központi és a vonzott települések jövedelemszintje között az összefüggés szoros, a korrelációs együttható értéke 0,8). Tehát *a centrumok valóban a magyar térszerkezetet formáló tényezők közé tartoznak; egy közeli centrum fejlesztő hatású:*

- magához szívhatja a környező településeket: elérhető távolságban több és jobb lehetőséget, munkahelyeket és szolgáltatásokat biztosítva a bennük élő lakosságnak.
- saját energiáját kisugározhatja környezetére, így a vonzott települések saját, helyi erőforrásait, belső potenciáljukat *is* felhasználva képesek fejlődni.

(Természetesen a két lehetséges hatás együttesen is működik.)

AGGLOMERÁCIÓK (GAZDASÁGI) FEJLETTSÉG SZERINTI TÍPUSAI

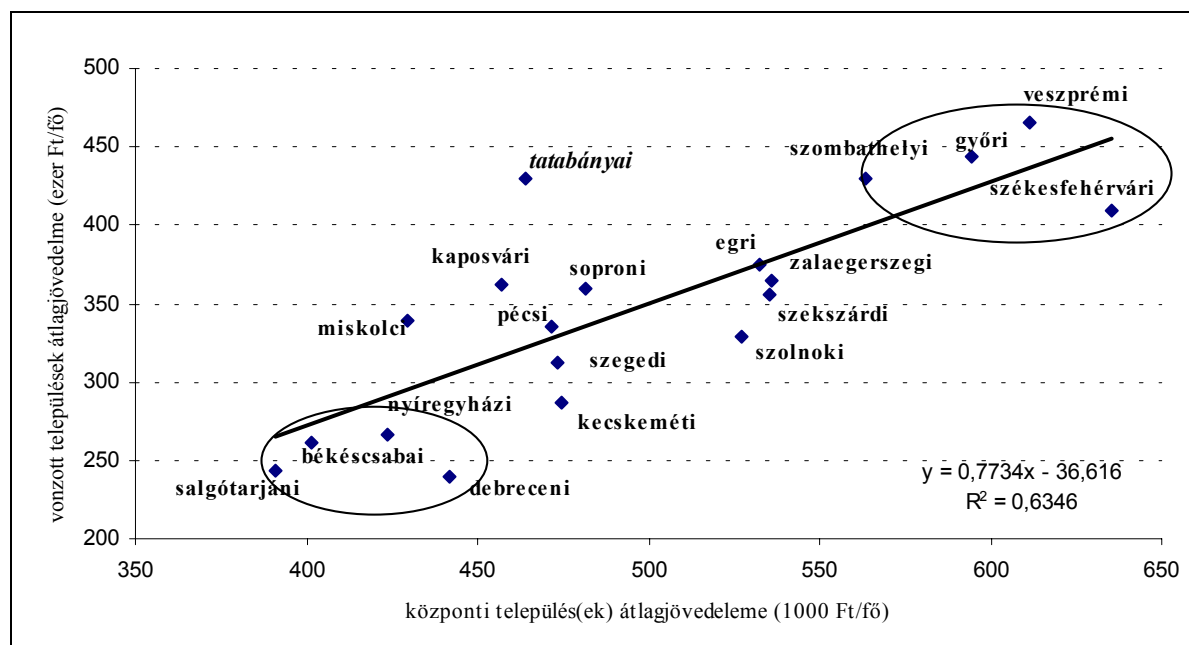
Ha az egyes agglomerációkat egy olyan koordináta-rendszerben helyezzük el, amelynek x tengelyén leolvashatjuk az adott agglomeráció központi településének vagy településeinek átlagjövedelmét, y tengelyén pedig a vonzott településekhez tartozó jövedelem-adatot látjuk, akkor nemcsak tendenciákat olvashatunk le diagramunkról, hanem hasonló pozícióban lévő agglomeráció-csoportokat is lehatárolhatunk (5. ábra). A tendencia nem meglepő, az előző fejezetben már bizonyítottuk is a jelenséget: minél jobb helyzetben van egy agglomerációs központ, annál inkább kedvező a periféria helyzete is. Egy jó központ tehát pólushént viselkedik, és „energiát sugároz” vagy magához „húzza” a környező településeket.

A leginkább elkülönülő két csoport a legszegényebb és leggazdagabb agglomerációk csoportja. A legjobb helyzetben lévő agglomerációk – győri, veszprémi, székesfehérvári és szombathelyi agglomeráció – kivétel nélkül az ország dinamikus háromszögében, a Dunántúl északnyugati részén helyezkednek el. Elsősorban ide áramlott a külföldi működőtőke, amely jelenleg a magyar gazdaság hajtóereje.

A legrosszabb helyzetben lévő település-együttesek – salgótarjáni, békéscsabai, nyíregyházi és debreceni – kivétel nélkül a keleti országrészben, elmaradott térségekben helyezkednek el, és szintén markánsan elkülönülnek az átlagosan fejlett agglomerációktól. Az agglomeráció átlagát tekintve közel áll hozzájuk még a miskolci agglomeráció is.

5. ábra

Összefüggés a központi település(ek) és a vonzott települések egy főre jutó adóköteles jövedelme között (2001)

Bár a regressziós összefüggés szorosságát mérő R^2 (determinációs együttható) értéke magas, a regressziós egyenestől távol eső, vagy nagy reziduumot mutató pontokat is érdemes közelebbről megvizsgálni.

Szembeötlő a *tatabányai agglomeráció* pozíciója, hiszen az ábrán a többi ponttól teljesen elszakadva, ráadásul jóval a regressziós egyenes fölött találjuk. Azaz a környező települések jövedelemszintje a legfejlettebb agglomerációkhoz tartozó vonzott településekével vetekszik, míg a három központi település – Tatabánya, Tata, Oroszlány – a többi központi településhez képest valamivel gyengébb pozíciót tudhat magáénak. A központi

települések közül Tata és Tatabánya a rendszerváltás után bár késve, de fejlődő szakaszba lépett, de Oroszlány máig válságtértségnek számít. A környező települések között viszont olyan települések szerepelnek, mint a jó közlekedésföldrajzi helyzetű Vértesszőlős, vagy a kitűnő idegenforgalmi adottságokkal rendelkező Várgesztes. Az agglomeráció egyéb jellemzőit vizsgálva láthatjuk, hogy a központi települések és a vonzáskörzet átlagjövedelme között itt a legkisebb a különbség. Ebben az esetben a vonzott települések nem a központ kisugárzó hatásának köszönhetik kimagasló pozíciójukat, de a jelek szerint még a viszonylag magas ingázási adatokkal bizonyítható szívóhatás sem magyarázza ezt a kis különbséget. A vonzáskörzet települési az agglomerálódástól független tényező (pl. autópálya közelsége) révén kerülhetnek ennyire kedvező helyzetbe. A centrum-periféria relációk ebben az esetben megkérdőjelezhetők.

A regressziós egyenes alatt található agglomerációk döntő többsége az Alföldön található, nagyvárosi maggal rendelkező térség. A keleti országrészre alapvetően jellemző, hogy a beruházások és *a gazdasági fejlődés és a nagyvárosi térségekre korlátozódnak, melyek így szigetszerűen emelkednek ki környezetükből, és nem funkcionálnak tényleges gazdasági pólusként*, nem képesek kisugározni energiájukat a környezetükre. Minél távolabb találjuk a trendvonalától ezeket az agglomerációkat, annál erősebb a környezettől való elkülönülés, annál kevésbé dinamizáló hatású a központi település (pl. Debrecen, Kecskemét, Szolnok), bár a vonzott települések (elvi- leg) még így is jobb helyzetben vannak, mint az őket körülvevő a nagyvárosoktól valóban távolabb eső települések.

AGGLOMERÁCIÓK – FEJLETTSÉGI CENTRUMOK?

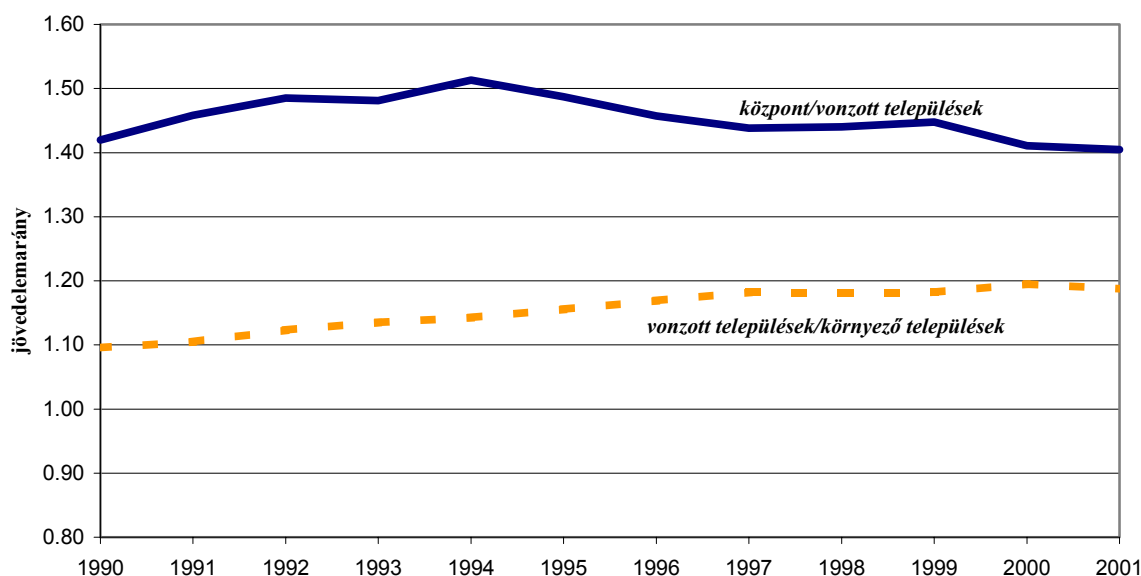
A tanulmány elején leszögeztük, hogy nem célunk a lehatárolás felülvizsgálata. Témánk szempontjából azonban érdemes elvégezni egy kísérletet: vajon valóban kiemelkedik környezetéből az agglomeráció? Valóban lényegesen jobb helyzetben vannak a vonzáskörzet települései, mint az őket körülvevő, a nagyvárosoktól távolabb eső települések? A fejlettségi szintet vizsgálva, egyenletes térbeli eloszlással jellemezhető városhálózat esetében *az agglomeráció külső zónája és az azt körülvevő települések között törést tapasztalnánk*. Ez utalna az agglomerációk helyes lehatárolására is, ha elfogadjuk azt a definíciót, miszerint az agglomerálódás a térben nem csupán a mennyiségi, hanem minőségi elemek koncentrációját is jelenti; tehát nem csak a népességet, hanem a gazdasági tevékenységet is fókuszálja.

Ha tehát a törésvonal létéről szeretnénk meggyőződni, össze kell vetnünk a vonzott települések és az agglomerációt körülölelő, kevésbé urbanizált települések fejlettségi szintjét. A külső gyűrűt a lehető legegyszerűbb módszerrel határoltuk el: az agglomerációval közvetlenül érintkező településeket válogattuk ki, de a 20 ezer főnél népesebb városokat⁴ kiemeltük, hogy valóban az urbanizált és kevésbé urbanizált terek közötti különbséget mérhesük.

Az urbanizált terek valóban kiemelkednek környezetükből: átlagosan 1,58-szor gazdagabb az agglomeráció, mint a környező, kevésbé urbanizálódott térség, de még a vonzott települések és a környező települések kategóriája között is találhatunk egy kisebb törést (1,19-szeres különbség a vonzáskörzet településeinek javára). Sőt, ez utóbbi törésvonal mentén a különbségek mértéke növekvő tendenciájú (6. ábra).

6. ábra

A fejlettségi törések mértékének változása az agglomeráción belül és az agglomeráció határán, az egy főre jutó adóköteles jövedelem alapján, 1990–2001

Azaz: az agglomerációk egyre jobban kiemelkednek környezetükből, míg belső tagoltságuk a '90-es évek második felétől csökken. A rendszerváltás óta tehát valóban nem a város–falú ellentét mentén tagolódnak a magyar

⁴ Komló, Hajdúböszörmény, Hajdúszoboszló, Kiskunfélegyháza, Nagykőrös, Hódmezővásárhely, Makó, Baja, Várpalota és Törökszentmiklós.

települések; jellemző a centrum-periféria, vagyis az agglomerációk és a kevésbé urbanizált térségek közötti különbségek megjelenése.

A törések nagyságának agglomerációkénti vizsgálata (5. táblázat) tovább finomítja az előző fejezetben bemutatott tipizálást.

5. táblázat

**Fejlettségi törések mértéke az agglomeráción belül
és az agglomeráció határán az egy főre jutó
adóköteles jövedelem alapján, 2001**

Agglomeráció	Az átlagjövedelem aránya		
	agglomeráció / környező települések	központi település(ek) / vonzott települések	vonzott települések / környező települések
debreceni	1,98	1,85	1,14
szegedi	1,85	1,51	1,30
nyíregyházi	1,85	1,59	1,22
kaposvári	1,74	1,26	1,43
kecskeméti	1,73	1,66	1,14
szolnoki	1,62	1,60	1,10
pécsi	1,60	1,41	1,18
zalaegerszegi	1,55	1,47	1,13
szekszárdi	1,55	1,50	1,17
miskolci	1,51	1,27	1,24
egri	1,50	1,42	1,14
székesfehérvári	1,50	1,55	1,03
békéscsabai	1,48	1,53	1,05
soproni	1,46	1,34	1,13
győri	1,43	1,34	1,15
salgótarjáni	1,43	1,61	0,97
szombathelyi	1,37	1,31	1,11
veszprémi	1,35	1,31	1,08
tatabányai	1,15	1,08	1,08
<i>átlag</i>	<i>1,58</i>	<i>1,40</i>	<i>1,19</i>

Legegyszerűbb a helyzet a *legfejlettebb agglomerációknál*: a veszprémi, szombathelyi és győri település-együttes szinte belesimul környezetébe. *Sem a belső, sem a külső határon nem túl nagy a törés*, sőt, a külső határ szinte észrevétlen. Ebben az esetben a központi település hatása valószínűleg távolabb is jelentékeny, illetve az Észak-Dunántúl települései saját adottságaikra – pl. fekvés – is támaszkodhatnak. A soproni agglomeráció sok szempontból hasonlít hozzájuk, illetve ide sorolható a székesfehérvári

agglomeráció is. Ez utóbbi esetben valóban jelentéktelen a külső határ, de a belső, központot és vonzott települések közötti válaszvonalon jelentősen lecsökken az átlagjövedelem. Ez a központ tipikus példa az erőforrásokat magába szívó centrumra. Hatását viszont jóval tágabb térségben érezteti, akár Fejér megye határain túlra is kiterjed(t).

A másik határozottan elkülönülő csoport az *alföldi agglomerációké*. A *környezetüktől ezek az agglomerációk különülnek el a legnagyobb mértékben*, de míg a debreceni, kecskeméti és szolnoki agglomerációk belső tagolódása jelentős, addig Nyíregyháza és Szeged képes magával húzni vonzáskörzete településeit is, hiszen nem csak a belső, hanem a külső határ is markáns elkülönülést jelent.

A *fejlettségi értelemben vett centrum* legszebb példája a kaposvári agglomeráció. Jelentősen kiemelkedik környezetéből, és a törésvonalat inkább a külső, mintsem a belső határ képezi. A miskolci agglomerációnál tapasztalhatjuk ugyanezt a jelenséget: a központ valóban képes jelentősen dinamizálni a vonzott településeket.

A *tatabányai agglomeráció* helyzetét már az előző fejezetben vázoltuk. Továbbra is fenntartható az a következtetés, hogy ez a városhármas *nem jelent fejlettségi értelemben vett centrumot*, hiszen nincs jelentős törés sem a belső, sem a külső határvonalon. A salgótarjáni és a békéscsabai agglomeráció központi települése, illetve települései jelentősen elkülönülnek vonzott településeiktől, de külső határukon itt sem jelent nagy változást a jövedelemviszonyokban. Tehát ha ezeket a városokat centrumoknak is tekintjük, le kell szögeznünk, hogy vonzott településeikre nem képesek fejlesztő hatást kifejteni.

Összességében igazolódik, hogy az agglomerációk pozitív minőséget képviselnek, nem csak mennyiségi koncentrálódást. Környezetüktől egyre inkább elkülönülnek ezek az urbanizált terek, míg a központi települések és a vonzott települések közötti kapcsolat biztosítja a hosszú távú belső homogenizálódást – minél fejlettebb térségről van szó, annál nagyobb mértékbe. Azonban nem minden agglomerációs központ tekinthető gazdasági centrumnak.

IRODALOMJEGYZÉK

- Barta Gy. – Beluszky P. (1999): Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban. Regionális Kutatási Alapítvány, Budapest
- Beluszky P. (1999): Magyarország településföldrajza. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs
- Enyedi Gy. (1988): A városnövekedés szakaszai. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Faluvégi A. (2000): A magyar kistérségek fejlettségi különbségei. *Területi Statisztika* 3. (40.) évf. 4. szám, pp. 319–346.
- Kovács T. – Tóth G. (2003): Agglomerációk, település-együttesek a magyar településrendszerben (A területbeosztás 2003. évi felülvizsgálatainak eredményei). *Területi Statisztika*, 6. (43.) évf. 4. szám, pp. 387–391.
- Kovács Z. (2001): Társadalomföldrajzi kislexikon. Műszaki Kiadó, Budapest
- Nemes Nagy J. (2001): Az ezredvég regionális folyamatai Magyarországon: átfogó átalakulás – egyedi fejlődési pályák. *Regionális Tudományi Tanulmányok* 5. szám
- Nemes Nagy J. (2003): Geography and Spatial Modelling: Regional Income Inequalities in Hungary. In: *Frontiers of Geography*, Budapest – Heidelberg